

UDC 27-447.7(091)

CERIF: H180, H190, H210, H220, H300

DOI: 10.51204/HLH_21103A

Страхиња КОСТАДИНОВИЋ*

Стефан МИЛИЋ**

ЦЕЛИБАТ У СТАРОМ И СРЕДЊЕМ ВЕКУ – ОД РЕЛИГИЈСКЕ ПРАКСЕ ДО РЕЛИГИЈСКЕ НОРМЕ

У раду се кроз мултидисциплинарни приступ даје краћиак преглед развоја феномена целибата у старом и средњем веку из перспективе промене целибата од праксе која почива на аутономној одлуци једне личности да се приближи ономе што сматра светим до праксе која се у религијским или друштвеним заједницама јавно регулише. У неким случајевима те регулације целибат постаје обавеза за чланове тих заједница који желе да у њеним оквирима заузимају одређене положаје, док у другим он бива забрањиван као пракса која руши друштво. Већа пажња посвећена је целибату у средњем веку будући да управо у овом периоду целибат доживљава своју највећу афирмацију у хришћанству, пролазећи управо у овој религији иути од пожелне, али добровољне праксе до норме за клирике.

Кључне речи: *Целибат. – Религијска пракса. – Религијска норма. – Светштенство.*

* Студент друге године основних академских студија историје на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, strah0kost@gmail.com

** Студент друге године основних академских студија права на Правном факултету Универзитета у Нишу, milic.stefan069@gmail.com

Ово је измењена верзија рада који је изложен на Другој међународној студентској конференцији из правне историје „Iustoria 2021: Право и религија” 25. марта 2021. године.

1. ШТА ЈЕ ЦЕЛИБАТ

Своју *Историју целибата* Елизабет Абот (*Elizabeth Abbot*) почиње једним сасвим личним признањем о погрешној увереници да задовољавајуће одређење целибата може бити формулисано крајње једноставно као „уздржање од полног сношаја, обично самонаметнуто.”¹ Заиста, ова се језгровита дефиниција може учинити најсвеобухватнијом за широки распон пракси и учења везаних за целибат у различитим религијама кроз историју. Међутим, у првом поглављу нашег рада желимо да кроз анализу ове и других дефиниција целибата укажемо на најважније проблеме приликом дефинисања овог појма у циљу што бољег разумевања његовог садржаја.

Једнотомна *Енциклопедија живих религија*, која од свог појављивања па до данас код нас припада најзначајнијој референтној литератури за област религије, наводи као синоним термина целибат термин безбрачност и даје три његова значења. Прво од ових значења целибата је оно у најширем смислу: „живот без брака, прихваћен због духовних или религиозних идеала.”² Друго је хришћанско у ширем смислу, те је целибат „уздржање од брака ‘ради царства небеског’.”³ Треће значење је такође хришћанско, али у ужем смислу. Оно одређује целибат као „канонско одрицање од брака, слободно прихваћено као средство потпуног посвећивања Божјој служби, у положају клирика.”⁴ Најпре треба истаћи да оно што ова *Енциклопедија* наглашава приликом давања првог значења појма целибат, а што се конкретизује у наредним значењима, јесте религијски разлог његовог упражњавања. Верска мотивација за целибат, дакле, јесте оно што га разликује од обичне сексуалне апстиненције, чији узроци могу бити вишеструки. Такође, упућивање на однос целибата са вером у Бога повезано је и са оним што је назначено како у полазној дефиницији Елизабет Абот, тако и у ужем хришћанском значењу према *Енциклопедији живих религија*. Реч је о схватању целибата као чина личне слободе, јер је и истинска вера у Бога плод слободе појединца. Но, уже хришћанско значење открива и други аспект целибата, целибата као нечега што се, будући засновано на одређеном правилу (због тога је употребљена реч *канонски*), захтева од појединца у оквиру верске заједнице уколико он у истој жели да стекне свештенички положај. О овоме ће се опширније говорити у наредним поглављима.

1 Elizabeth Abot, *Istorija celibata*, Geopoetika, Beograd 2007, 17.

2 *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd 1992, 83.

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*

ма рада. Напоследку, од значаја је и то што су два од три понуђена значења у овој *Енциклопедији* везана за хришћанство, јер управо у његовим оквирина целибат доживљава највећи развој и афирмацију, а Абот иде даље, те каже да у хришћанској религији он заузима централно место.⁵

Босанскохерцеговачки социолог религије Иван Цвитковић у свом *Речнику религијских појмова* целибат дефинише као „забрану женидбе и удаје свештеницима, у неким религијским заједницама и монасима/монахињама ради религијских циљева и потпуног посвећења религијској заједници”.⁶ У овој дефиницији недвосмислено преовладава нормативно разумевање целибата (употреба речи *забрана*) везано пре свега за свештеничку службу, у чему видимо велику сличност са последњим значењем које даје *Енциклопедија живих религија*. Целибат је, према Цвитковићу, *conditio sine qua non* за напредовање на више и одговорније положаје у једној религији будући да је наглашено да се он, између осталог, практикује и због потпуног посвећења не искључиво Богу (што би могао бити лични чин независан за одређени положај у религијским институцијама), већ религијској заједници. У овој и претходно анализираним дефиницијама јасно се уочава дистинктивна функција целибата. Одривање од сексуалних односа, заједно са одривањем од осталих основних људских потреба, води изградњи засебног идентитета у односу на остатак друштвене или религијске групе.⁷ Посебност коју доноси целибат ономе ко је припадник свештенства чини да он за лаикат верске заједнице буде харизматичнији, а служи и као потврда његове изабраности на тај високи положај.⁸

Сматрамо да је од великог значаја да дефиниција целибата експлицитно укључује да се целибат односи на психички зреле особе. Психичка зрелост неопходни је услов како би једна личност могла да доноси слободне и самосталне одлуке,⁹ те због тога без ње нема целибата.¹⁰ Циљ овог истраживања старосне доби треба да буде прављење дистинкције између целибата и њему сродних појмова. У групу сродних појмова сврставамо појмове чедности и девичанства које Е. Абот

5 E. Abot, 19.

6 Иван Цвитковић, *Речник религијских појмова*, Прометеј, Нови Сад 2009, 461.

7 Sandra Bell, Elisa J. Sobo, „Celibacy in cross-cultural perspective: an overview”, Elisa J. Sobo, Sandra Bell (eds.), *Celibacy, culture and society: the anthropology of sexual abstinence*, University of Wisconsin Press, Madison 2001, 7.

8 *Ibid.*, 10–11.

9 Stanislav Slatinek, „Psihična zrelost za življenje v celibatu”, *Bogoslovni vestnik* 59 /1999, 192–193, 200.

10 *Ibid.*, 199.

у свом истраживању изједначава са целибатом одбацујући постојање важнијих разлика међу њима.¹¹ Посматрање ових термина као синонима видимо као погрешно, а да при том не негирамо њихову уску повезаност; чедност и девичанство човеку јесу датост од почетка његовог живота, коју он може променити или не,¹² те би онда целибат могао означавати свесно настојање да се та датост очува. Истовремено, уколико се неко налази у браку или је имао сексуални однос, то му не онемогућава да, од тренутка када се за то одлучи, уђе у целибат.¹³

После свих изнетих запажања о различитим начинима дефинисања целибата, потребно је да предложимо, према нашем мишљењу, најпримеренију дефиницију. Имајући у виду да већину аспеката појма целибата које смо претходно кроз упоређивање дефиниција проблематизовали препознајемо у одређењу целибата датом у српском издању енциклопедије *Бриџаника*, које гласи да је он „намерно уздржавање од сексуалне активности, обично у вези са верском улогом или обичајем”,¹⁴ у нашем раду схватамо целибат управо на овакав начин, додајући једино, како смо претходно навели, да је он „намерно уздржавање од сексуалне активности” психички зреле особе.

2. ЦЕЛИБАТ У СТАРОМ ВЕКУ – ИЗУЗЕТАК КОЈИ ПОТВРЂУЈЕ ПРАВИЛО

Према мишљењу Џејмса Џ. Фрејзера (*James G. Frazer*), базичне потребе људи у прошлости (које ће остати и у будућности) биле су „живети и проузроковати живот, јести храну и рађати децу”.¹⁵ Овакво схватање често смо склонили да ограничимо на човека праисторије, заборављајући да је дуго и у историјском периоду старог века доминантан концепт религије био онај који не интерпретира живот, већ се религија разуме самим животом.¹⁶ Из ове перспективе, целибат видимо заиста као једну праксу супротстављену преовлађујућем религијском обрасцу, али то не значи да он није постојао у овом пе-

11 E. Abot, 19.

12 У многим цивилизацијама инсистирало/инсистира се да се ова датост не промени до склапања брака које је падало у време стицања зрелости, односно уласка у свет одраслих.

13 Carl Olson, „Celibacy and the Human Body: An Introduction”, Carl Olson (ed.), *Celibacy and Religious Traditions*, Oxford University Press, Oxford – New York 2008, 5.

14 *Енциклопедија Бриџаника*. Ф-III, Политика / Народна књига, Београд 2005, 124.

15 Џејмс Џ. Фрејзер, *Златна прања: проучавање мајије и религије*, Алфа / Драганић, Земун 1992, 408.

16 Е. О. Џејмс, *Упоредна религија. Увод и историјско проучавање религије*, Матица српска, Нови Сад 1990, 43.

риоду и да његово постојање није захтевало и правну регулацију, о чему ће бити више речи у наставку.

У цивилизацијама насталим у области Плодног полумесеца заиста остаје у великој мери неизмењена свест о сексуалној активности као религијском обреду *par excellence* због тога што се кроз полни однос подражава божанска животворност и подстиче плодност и напредак у животу. Још код Херодота (*Историја* I, 181,199) налазимо примере ритуала светог брака и сакралне проституције у Вавилону.¹⁷ Узор овим ритуалима били су сексуални односи међу самим божанствима, чијом се еротском енергијом одржава трипартитна структура космоса (небо, земља, подземље).¹⁸ Са друге стране, у старом Египту, фараон је имао полубожански статус чији је задатак био да оличава и одржава оно што је означавано концептом *маат*, а то је идеалан и хармоничан поредак света какав су створили богови.¹⁹ Како би могао да испуни овај задатак, фараон не може бити у целибату, јер „да би се одржао однос између неба и земље, неопходна је главна краљевска супруга”²⁰.

Све до сада наведено упућује на то да у религијама ових цивилизација није било места за целибат као религијом мотивисану праксу, а много другачија ситуација није била ни код јединог монотеистичког народа на Старом истоку. За Јевреје било је врло важно да кроз брак испуњавају ону Божију заповест која претходи и оној првој о неједењу са дрвета познања добра и зла,²¹ а која гласи: „рађајте се и множите се, и напуните земљу”,²² те је нешто што би се могло назвати целибатом било присутно само у облику прописане привремене сексуалне апстиненције повезане са ритуалном чистоћом особе, а која је повезана са прављењем разлике између начина поштовања једи-

17 Херодот, *Херодотови историја, књ. 1* (прев. Милан Арсенић), Матица српска, Нови Сад 1988, 93, 102–103. Више о овоме код Херодота и потоњих античких историчара видети у: Eva Anagnostou-Laoutides, Michael B. Charles, „Herodotus on Sacred Marriage and Sacred Prostitution at Babylon”, *Kernos – Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique* Vol. 31, 2018, 9–37.

18 Dale Launderville, *Celibacy in the ancient world: its ideal and practice in pre-hellenistic Israel, Mesopotamia, and Greece*, Liturgical Press, Collegeville 2010, 80. 190–191.

19 Danijela Stefanović, *I бење попут птице у кавезу: студија о историји и култури Старог истока*, *Слузбени гласник*, Београд 2012, 109,

20 Marina Matić, „Правни положај жене у старом Египту”, *Страни правни живот: теорија, законодавство, пракса* 3/2011, 312.

21 Прва књига Мојсијева 2, 16–17: „И запријети Господ Бог човјеку говорећи: једи слободно са свакога дрвета у врту; али с дрвета од знања добра и зла, с њега не једи; јер у који дан окусиш с њега, умријећеш.” (цитирано према преводу Ђуре Даничића као и сви наредни старозаветни цитати).

22 Прва књига Мојсијева 1, 28.

ног Бога од стране изабраног народа и обреда упражњаваних у култовима околних политеистичких народа.²³ Изузетак у односу према целибату у јудаизму донеће јеврејске секте из последња два века старе ере. Тако Филон Александријски у свом делу *О духовном живојш* спомиње извесну групу коју назива терапеутима, која је, надахнута стоицизмом, целибат практиковала у циљу развијања вештине надвладавања природних нагона.²⁴ Код више писаца (поменути Филон Александријски, Плиније Старији и Јосиф Флавije) посведочено је и постојање секте есена чији су скоро сви припадници били мушкарци у целибату који није проистицао из негативног става према браку и рађању, већ према браку као непогодном за духовно усавршавање.²⁵ Извесно је да су одређене сличности са есенским практиковањем целибата биле присутне и у кумранској заједници.²⁶

Ни цивилизација Старе Грчке не гаји благонаклоност према целибату. Ово се најјасније очитује на примеру атинског уређења које описује Аристотел. Породица и полис повезани су тако чврсто да нема политичког без породице – и легалитет и легитимитет у полису извиру из припадности њој.²⁷ У античкој Грчкој присутна су експлицитна сведочанства о нормирању целибата као негативног феномена, и то везана за Спарту. Још је Ликург, према Плутарху (*Ликурџ*, 15), уређујући државни и друштвени поредак у Спарти, за нежење предвидео „жиг срамоте“²⁸ који се састојао у њиховом искључивању из одређених аспеката друштвеног живота, јавном исмевању, те ускраћивању поштовања од стране млађих, а што се све разумевало као „праведна казна за њихово непоштовање закона“.²⁹

И у Старој Грчкој и у Старом Риму наилазимо, ипак, на донекле већу отвореност за целибат у случају неких свештеничких колегијума, али истовремено и већу спремност за његово сузбијање правним средствима, што смо илустровали на спартанском примеру. Најпознатији међу овим колегијумима је свакако римски колегијум од шест вестал-

23 D. Launderville, 470–471.

24 Eliezer Diamond, „‘And Jacob Remained Alone’: The Jewish Struggle with Celibacy”, Carl Olson (ed.), *Celibacy and Religious Traditions*, Oxford University Press, Oxford – New York 2007, 42–43.

25 *Ibid.*, 43–44

26 *Ibid.*, 46.

27 Giulia Sissa, „The Family in Ancient Athens (Fifth-Fourth Century BC)”, Andre Burguiere et al. (eds.), *A History of the Family, Volume I: Distant Worlds, Ancient Worlds (History of the Family Vol. 1)*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1996, 198–202.

28 Plutarh, *Usporedni životopisi 1* (prijev. i bilj. Zdeslav Dukat), August Cesarec, Zagreb 1988, 94.

29 *Ibid.*

ки, свештеница богиње Весте (или Хестије), одговорних за чување вечне ватре, која је имала значај за Римску државу какав огњиште има за један дом.³⁰ У овај колегијум биране су од стране врховног свештеника (*pontifex maximus*) девојчице у узрасту од пет до шест година из познатих родова под строгим критеријумима, док је само ступање у овај колегијум било праћено шишањем дуге косе, облачењем у беле хаљине и заветовањем да се неће удавати минимум тридесет година.³¹ Постајање весталком значило је да, према Закону XII таблица (V, 1),³² весталка није више под влашћу оца породице (*patria potestas*), чиме има један ексклузиван положај. Уколико би се весталка огршила о заветовани целибат, за њу је била предвиђена смртна казна затварањем у пећину испод Палатина где би била остављена.³³ Овде се мора подвући да весталке нису то постајале својом вољом, из својих верских осећања, него је то био престижни положај од великог поверења (повезаног са њиховим пребивањем у целибату)³⁴ за који су биле заинтересоване њихове патрицијске породице.

Податке о томе да је целибат једним старим (несачуваним) законом у Старом Риму био забрањен доноси нам Дионисије из Халикарнаса (*Римске сџарине* IX, 22, 2).³⁵ Постојање овакве норме врло је вероватно стога што је она у потпуном сагласју са духом старог римског морала који види брак као грађанску дужност кроз коју би се, како научава Антипатар из Тарса, отаџбини даривали грађани и по божанском плану ширио људски род.³⁶ На овом трагу била је и законодавна делатност Октавијана Августа која је требало да подстакне обнову моралног живота и заустави распадање онога што је темељ државе – породице.³⁷ Породицу нису само подривали све већи мањак верности у браку и много учесталији разводи, него и све

30 E. Abot, 43–44.

31 *Ibid.*, 44–45.

32 „Стари су хтели да жене, макар сасвим пунолетне, буду под туторством, осим девица Весталки, којима су остављали слободу. Тако је прописивао Закон XII таблица.” Драган Николић, Александар Ђорђевић, *Законски њексџови сџарој и средњеј века*, Правни факултет у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2010, 43.

33 Мирослава Мирковић, *Исџорија Римске државе. Од Ромула, 753. џодине џре Хрисџа, до смрџи Консџанџина, 337. џодине нове ере*, Службени гласник, Београд 2018, 146.

34 E. Abot, 45–46.

35 The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dionysius_of_Halicarnassus/9A*.html, приступљено 1. марта 2021.

36 Пол Вен *et al.*, *Исџорија џриваџној живоџа 1: од Римској царсџва до 1000. џодине*, Сџо, Београд 2000, 41, 49.

37 М. Мирковић, 403.

распрострањенији целибат.³⁸ За ширење целибата у ово време најодговорнија су била поједина врло популарна филозофска учења попут неоплатонизма и стоицизма (премда се сличне идеје јављају још код питагорејаца) које су високо вредновале сексуално уздржавање.³⁹ Овакво стање Август је настојао да промени *кадукарним законима* (*Lex Iulia de maritandis ordinibus* и *Lex Papia Poppaea*) којима се предвиђало потпуно или делимично ускраћивање права на наследство оним грађанима који нису у браку или су без деце.⁴⁰ Ипак, ефекти ових закона на пољу породичног морала и наталитета били су готово ништавни, те је урушавање породичних вредности настављено.⁴¹

Целибат је у старом веку само изузетно, као што смо показали на примеру весталки, налазио своје место међу праксама религија које су му у својој бити биле супротстављене. Истовремено, тешко се могао развијати као слободно изабрани начин живота појединца, јер је сматран за опасан по опстанак друштва и због тога и бивао предмет правне регулације кроз његово санкционисање. Промене ће доћи постепено тек са хришћанством које је настало у старом веку, у доба принципата, али је свој зенит доживело у средњем веку. Стога ће читав овај процес бити обрађен у наредном поглављу.

3. ЦЕЛИБАТ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ – ИЗУЗЕТАК КОЈИ ПОСТАЈЕ ПРАВИЛО

Хришћанство се појављује у јеврејској монотеистичкој средини и од ње преузима основне појмове које тумачи на нови начин. Једна од маркантних разлика начињена је у схватању целибата. Већ у самом Новом завету примећује се отклон од строго негативног става према целибату, јер се признаје да и он јесте пут спасења, али, додуше, не за све,⁴² као и да он доноси много веће духовно богатство од по-

38 Мила Јовановић, *Августово брачно законодавство (кадукарни закони)*, необјављена докторска дисертација, Београд 1994, 47. Цитирано према: Валентина Цветковић Ђорђевић, „Развод брака према римском и Јустинијановом праву”, *Црквене студије* 16/2019, 436, фн. 11.

39 Е. Abot, 47–49.

40 Емилија Д. Станковић, Срђан С. Владетић, „Августова реформа брака и породице”, *Српска њолићичка мисао* 4/2018, 357.

41 В. Цветковић Ђорђевић, 438.

42 Мт., 19, 12: „Јер има ушкопљеника који су се тако родили из утробе материне; а има ушкопљеника које су људи ушкопили; а има ушкопљеника који су сами себе ушкопили царства ради небеског. Ко може примити нека прими.” (цитирано према преводу Вука Стефановића Караџића као и сви наредни новозаветни цитати).

родичног живота.⁴³ О веома строгој сексуалној етици код хришћана која, по свему судећи, извире управо из ових библијских учења, извештава нас и један нехришћански аутор, лекар Гален с краја II века, говорећи о високој дисциплини у мешовитим заједницама у којима многи читав живот проводе без сексуалних односа.⁴⁴

Упоредо са оваквом афирмацијом целибата, у раном хришћанству није изостала ни апотеоза брачног живота кроз речи апостола Павла⁴⁵ који односе у породици упоређује са односом Христа и Цркве.⁴⁶ Из Светог писма, такође, тешко је претпоставити било какву обавезност целибата чак и када је у питању свештенство. Када апостол Павле говори о особинама које епископ треба да поседује, наводи и то да треба да је „једне жене муж“⁴⁷ што упућује на то да су епископи били ожењени. То је било потпуно у складу са практичним потребама црквеног живота у раном периоду, али и одговор на поједине у аскетизму радикалне хришћанске групе које нису одобравале брак.⁴⁸ Таква је била секта енкратита чији је оснивач био Татијан Асирац који је живео у II веку.⁴⁹ Учење енкратизма, врло раширено у областима Римског царства где се говорио сиријски језик, изједначавало је брак са блудом, те је зато захтевало целибат од свих чланова заједнице под утицајем гностичке мржње према материјалном свету.⁵⁰ Ипак, овакав став није превладао. Томе сведочи то што у једној

43 Мк. 10, 29–30: „А Исус одговарајући рече: Заиста вам кажем: нема никога који је оставио кућу, или браћу, или сестре, или оца, или матер, или жену, или децу, или земљу, мене ради и јеванђеља ради, а да неће примити сад у ово време сто пута онолико кућа, и браће, и сестара, и отаца, и матера, и деце, и земље, у прогоњењу, а на оном свијету живот вечни.”

44 П. Вен *et al.*, 222–223.

45 Ова апотеоза у себи садржи многе аскетске узусе за хришћане у браку, што се најбоље види у 7. поглављу Павлове Прве посланице Коринћанима у коме се, рецимо, говори о договорном уздржању од сексуалне активности у време поста и усрдне молитве (5. стих). У истом поглављу се открива да апостол Павле високо вреднује целибат (на пример 1, 8. и 32. стих), но да је свестан да он није за свакога (на пример 2, 6, 7. и 9. стих). О могућем утицају киничке и стоичке филозофије на овакве Павлове ставове видети у: Will Deming, *Paul on marriage and celibacy: the hellenistic background of 1 Corinthians 7*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids – Cambridge 2004, 105–206.

46 Еф. 5,25: „Мужеви! Љубите своје жене као што и Христос љуби цркву, и себе предаде за њу”.

47 1 Тим 3,2.

48 Сава Миловановић, „Брак и целибат у прва четири века”, *Бојословље: часопис Православној бојословској факултету Универзитета у Београду* 77 (2)/2018, 74–75.

49 Александар Ђаковац, „Татијан Асирац и његово место у развоју хришћанског богословља”, *Теолошки йојлеги: веронаучни часопис* 3/2020, 606, 610.

50 *Ibid.*, 611–612.

од најстаријих збирки црквених прописа, под називом *Айостџолске усџанове*, насталој након Павлових посланица и енкратизма – крајем III и почетком IV века, не налазимо ни најмање назнаке о обавезности целибата не само за све хришћане, него ни за ступање у клир, али се истиче да будући клирици не смеју бити другобрачни, што није случај и са лаицима.⁵¹

Успостављање праксе целибата као обавезујуће за свештенство бивало је све чешћа тема на помесним црквеним саборима⁵² још пре Првог васељенског сабора 325. године, на коме, ипак није донета одлука која би успоставила целибат као предуслов за рукоположење упркос покушајима потоње римокатоличке интерпретације неких од донетих канона.⁵³ Међутим, то није смањило све веће тежње у Цркви на Западу да се целибат из чина личне аскезе претвори у норму. Те интенције кулминирале су у писмима папе Сирџија (383–399) у којима он одређује неопходност трајног свештеничког целибата, указујући на узвишеност и савршенство евхаристијске жртве коју хришћански свештеници свакодневно приносе у односу на старозаветне жртве, које су од тадашњих свештеника захтевале само привремено уздржање од сексуалних односа с обзиром на своју мању узвишеност.⁵⁴

Претходно описана кретања у Западној Цркви прате настанак и ширење монашког покрета у Цркви Истока. За појаву монаштва често се везује опадање морала међу хришћанима после доношења Миланског едикта 313. године⁵⁵ изазвано све већом бројношћу хришћана, те усложњавањем црквене организације и њеним формализовањем.⁵⁶ Ове промене настале у црквеном животу код посвећенијих верника су појачале осећај да је немогуће живети у свету поштујући све аскетске узусе, а сходно самим Христовим речима о непријатељству света према онима који следе Божију реч.⁵⁷ Извор сваковрсних искушења био је градски живот у свим својим сферама, а пустиња је била његова сушта супротност. Због те чињенице је сасвим логично што је баш у Египту, који обилује пустињским

51 С. Миловановић, 76–77.

52 „Најранији пример озакоњења ове праксе је Сабор у Елвири 306. године, у данашњој Андалузији, недалеко од Гранаде”, *Ibid.*, 78.

53 *Ibid.*, 78–81.

54 *Ibid.*, 84–85.

55 Максим Е. Агиоргусис, „Монаштво у Православној Цркви”, *Толошки њоџеди* 1/2003, 12.

56 Џозеф К. Линч, *Истџорија средњовековне цркве*, Сlio, Београд 1999, 32.

57 Јн. 15. 16: „Кад бисте били од свијета, онда би свијет своје љубио: а како нијесте од свијета, него вас ја од свијета избрах, зато мрзи на вас свијет.”

местима идеалним за осамљивање и контемплацију, у другој половини III века настао монашки покрет.⁵⁸ Споменућемо најзначајније личности за утемељење овог покрета: Свети Антоније Велики, зачетник монаштва, Свети Пахомије, отац киновијског монаштва које подразумева живот монаха у заједници,⁵⁹ док је чврсто устројство донео Свети Василије Велики својим типцима који су поставили основна правила монашког живота и на Истоку и на Западу.⁶⁰

После изложених најважнијих података у вези са настанком монаштва, постављају се кључна питања која се тичу монаштва у контексту нашег рада: шта то разликује монаштво од сличних покрета присутних у раном хришћанству, попут поменутих енкратита који су такође инсистирали на строгој аскези и држању целибата, и зашто је баш монаштво довело до револуције у хришћанском односу према целибату? За одговор на оба ова питања изузетно је важно разумевање добровољности монаштва и то што су први монаси највећим делом били лаици.⁶¹ Оно свој живот почиње монаховим својевољним одвајањем од заједнице у којој је поникао, а за коју је сматрао да му не дозвољава да се на најбољи начин духовно усавршава. Одлазећи у пустињу сам, он никог на то не обавезује, али својим примером показује снагу вере и на тај начин подстиче друге сличне њему да га следе. У исто време, незадирање монашког покрета у сферу интелектуалне теологије (барем не на почетку, делимично и због необразованости првих монаха) омогућило је да он буде прихваћен од правоверног хришћанства,⁶² за разлику од многих секти које су своје праксе уздизале до нивоа вероисповедних учења.⁶³ Енергија и ентузијазам монашког покрета који је настао и као израз бунта учинили су га главним покретачем обнова и промена у читавој Цркви,⁶⁴ које ће укључивати и повећање значаја целибата. Додатно, положај монаштва је ојачало његово држање у иконокластичкој кризи. Монаштво је чинило основу иконофилске струје, те је као такво за владавине

58 Драгана Јањић, „Прилог проучавању развоја монаштва”, *Црквене студије* 3/2006, 349, 351.

59 Занимљива је чињеница да управо од Светог Пахомија датира својеврсна пракса целибата „удвоје”, односно појава двогубих (мешовитих, мушко-женских) манастира. Више о најранијим примерима оваквих манастира и животу у њима видети у: Andra Jugănar, „Living like Angels in the Near East: Men, Women, and the ‘Family’ Double Monasteries in Late Antiquity”, *Annual of the Medieval Studies Department at CPU* Vol. 23, 2014, 3–25.

60 М. Е. Агиоргусис, 11–12, 14.

61 Д. Јањић, 356.

62 Ц. К. Линч, 47.

63 А. Ђаковац, 612.

64 Ц. К. Линч, 48.

царева-иконобораца трпело прогоне, али је због тога после коначне обнове култа икона 843. године стекло још већи углед и моћ.⁶⁵

Експанзија монаштва ојачала је већ постојеће мишљење о преимућству безбрачности над брачношћу, што је за резултат имало то да се на Пето-шестом васељенском (Трулском) сабору, одржаном 681–682. године, донесе канон којим се забрањује онима који су у браку да буду постављени за епископе.⁶⁶ Како наводи православни канониста, епископ далматински Никодим Милаш, у VII веку су примери жењених епископа били сасвим ретки, те стога саблажњујући за вернике.⁶⁷ Ово указује на бројност епископа који су бирани из реда монаштва, које постаје оквир за практиковање целибата.⁶⁸ Од доношења овог канона, целибат постаје услов за рукоположење у највиши степен свештенства, што монаштво доводи на највише функције у Цркви, одређујући њен даљи развој и често доводећи „у питање и само постојање немонашког живота“⁶⁹ хришћанина.

Док се на Истоку усталила ова обавеза целибата само за епископску службу, на Западу се, као што смо претходно навели, врло рано јављају тежње ка општој обавезности целибата за свештенике. Њу је посебно подупирао монашки покрет који се проширио и на овај простор, најпре оличен у реду бенедиктинаца, монаха који су следили *Правила* Светог Бенедикта из Нурсије. Остваривање те обавезе у пракси наступало је постепено, уз многе тешкоће, али је она ипак постала једна од одлика западног хришћанства и разлика у тренутку Великог

65 Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Мiба books, Београд 2017, 217–218, 262.

66 Канон 12: „Сазнали смо и ово: у Африци, Ливији и по неким другим областима, неки од тамошњих богољубазних предстојатеља настављају да живе заједно са својим женама и након тога што је над њима обављено рукоположење, те на тај начин постају предмет саблазни и спотицања за народ. Пошто наше настојање мора бити усмерено и на то да они којима је дато старање о верницима буду беспрекорни у сваком погледу, установљујемо да они више не чине поменуто недело. Ми ово казујемо не да би се укидало или изопачавало оно што је установљено од Апостола, него због тога што се старамо о спасењу и о напредовању народа у добру и врлинама, те да никаква љага не буде на свештеничком чину. Јер, свети апостол каже: „Све чините на славу Божију; Не будите на саблазан ни Јудејима, ни Јелинима, ни Цркви Божијој, као што и ја у свачему свима угађам, не тражећи своје користи, него многих, да се спасу. Угледајте се на мене, као и ја на Христа“ (1. Кор. 10,31– 32; 11,1). А за кога се дозна да чини оно шта је поменуто, нека буде свргнут.” Никодим Милаш, *Правила (KANONEΣ) Православне Цркве са ѿумачењима, I ѿом* (фототипско издање), Истина, издавачка установа Епархије далматинске, Шибеник 2004, 456–457.

67 *Ibid.*, 465.

68 *Ibid.*, 460, 466.

69 E. Abot, 104.

раскола 1054. године.⁷⁰ Овоме је допринела чињеница да је управо у XI веку у Западној цркви деловао снажан реформски покрет. Проблему свештеничког брака протагонисти реформи су приступили као својој централној теми, разматрајући га доктринарно и практично.⁷¹ Са доктринарне стране, осуда брака код свештеника произилазила је из осуде полног односа као нечега што удаљава свештеника од његових дужности, јер се у сржи тог односа налази пожуда.⁷² Због оваквог становишта дошло је до изједначавања свештеника који су општили са проституткама и оних који су били у браку на Синоду у Риму 1059. године.⁷³ У практичном смислу, брачни свештеник није исплатив за Цркву зато што користи њене ресурсе за издржавање своје породице, а уз то је истицана честа злоупотреба црквених положаја, који су се у појединим породицама наслеђивали.⁷⁴ Настојања да се свештеницима забрани брак су се интензивирала за време понтификата папе Гргура VII, који је на Синоду у Риму 1074. забранио свештеницима-блудницима да служе, а жењеним свештеницима наредио да се раставе од својих жена под претњом губитка свештеничког чина.⁷⁵ Напослетку, победа целибата над браком у Римокатоличкој цркви остварена је на Првом (1123) и Другом (1139) латеранском концилу. На овим концилима, који у римокатолицизму имају статус екуменских (васељенских), донети су канони којима је брак клирика од чина подђакона па навише постао строги преступ.⁷⁶ Остваривање одредби ових канона

70 Г. Острогорски, 384.

71 James A. Brundage, *Law, sex, and Christian society in medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1987, 214.

72 *Ibid.*, 214–215.

73 *Ibid.*, 218.

74 *Ibid.*, 215.

75 *Ibid.*, 219.

76 Канон 21 Првог латеранског концила: „We absolutely forbid priests, deacons, subdeacons, and monks to have concubines or to contract marriage. We decree in accordance with the definitions of the sacred canons, that marriages already contracted by such persons must be dissolved, and that the persons be condemned to do penance.” („Потпуно забрањујемо презвитерима, ђаконима, подђаконима и монасима да имају љубавнице или да склапају брак. Наређујемо да, у складу са одредбама свештених канона, већ склопљени бракови од стране таквих лица буду растављени и да таква лица буду осуђена да учине покору”, овај и наредне каноне превео С. Костадиновић), *Medieval Sourcebook: Ninth Ecumenical Council: Lateran I 1123*, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran1.asp>, приступљено 21. априла 2021; Канон 6 Другог латеранског концила: „We also decree that those who in the subdiaconate and higher orders have contracted marriage or have concubines, be deprived of their office and ecclesiastical benefice. For since they should be and be called the temple of God, the vessel of the Lord, the abode of the Holy Spirit, it is unbecoming that they indulge in marriage and in impurities.” („Такође наређујемо да они у чину подђакона или вишим чи-

у пракси није ишло лако, те је свештенички живот до краја средњег века изгледао знатно другачије од жеље њихових аутора.⁷⁷ Још један аспект увођења обавезног целибата за свештенике који треба подвући јесте да му је циљ био да ојача разлике између клирика и лаика, да ове прве јасно стави изнад ових других у настајућој хијерархији феудалног друштва.⁷⁸

На крају овог поглавља наглашавамо и то да однос према ширењу целибата на већи део популације није битно промењен у средњем у односу на стари век. То се најбоље примећује на примеру дуалистичке јереси, веома раширене у другој половини XII и у XIII веку, чији се следбеници зависно од области различито називају (катари, албижани, патарени, богумили), а који су по учењу о браку доста слични са познатим из ранијих векова масалијанцима и павликијанцима.⁷⁹ Италијански катар Бонакурбус који се преобратио у римокатолицизам говори у свом делу против својих пређашњих истоверника о томе како је Еву створио ђаво, те да су „брачне везе између Адама и Еве биле забрањене”,⁸⁰ што можемо разумети као основ за презир брака. Бројност ових дуалиста била је велика, о чему говори и то да

новима који су склопили брак или имају љубавнице буду разрешени са свог положаја и лишени црквеног поседа. Будући да они треба да буду и да се називају храмом Божијим, сасудом Господњим, обитавалиштем Духа Светога, не пристоји им да се упуштају у брак и нечистоту.”) и канон 7 Другог латеранског концила: „Following in the footsteps of our predecessors, the Roman pontiffs Gregory VII, Urban, and Paschal, we command that no one attend the masses of those who are known to have wives or concubines. But that the law of continence and purity, so pleasing to God, may become more general among persons constituted in sacred orders, we decree that bishops, priests, deacons, subdeacons, canons regular, monks, and professed clerics (*conversi*) who, transgressing the holy precept, have dared to contract marriage, shall be separated. For a union of this kind which has been contracted in violation of the ecclesiastical law, we do not regard as matrimony. Those who have been separated from each other, shall do penance commensurate with such excesses.” („Следећи стопе наших претходника римских понтифика Гргура VII, Урбана и Паскала, заповедамо да нико не присуствује мисама ових [свештеника] за које се зна да имају жене или љубавнице. Али како би закон чедности и чистоте, тако угодан Богу, могао постати све раширенији међу лицима који су посвећени у свештене чинове, наређујемо да бискупи, презвитери, ђакони, подђакони, каноници, монаси и покајани клирици (*conversi*) који су се, преступајући ову свету заповест, усудили да склопе брак, биће растављени. Заједницу ове врсте која је склопљена против црквеног закона, не сматрамо браком. Они који су растављени међусобно учиниће покору сразмерно таквим преступима.”), *Medieval Sourcebook: Tenth Ecumenical Council: Lateran II 1139*, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran2.asp>, приступљено 21. априла 2021.

77 Више о томе видети у: J. A. Brundage, 401–405.

78 Ц. К. Линч, 194.

79 Г. Острогорски, 311.

80 Marko Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Svijetlost, Sarajevo 1980, 196.

је албижанска јерес називана и заразном болешћу за коју је лек пронађен у инквизицији и крсташком рату.⁸¹ Опасност од њих је лежала у томе што су угрожавали основу средњовековног друштва – породицу, онемогућавајући репродукцију његових чланова и доводећи у питање његово нормално функционисање.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Није могуће разумети целибат у старом и средњем веку без свести да се он као религијска пракса увек јавља најпре као чин једне аутономне личности жељне да се приближи ономе што сматра светим, док се касније најчешће повезује са ступањем у свештенство као у највиши ступањ хијерархије у религијској заједници. Међутим, у различитим цивилизацијама и периодима постојале су различите реакције на ту праксу, са тенденцијом да се она правно регулише. У раду смо показали да те тенденције долазе како од верских, тако и од световних власти. Константовали смо да током старог века преовлађује нормирање целибата као нечег штетног и противног друштвеном уређењу и религијском учењу. Преокрет настаје са појавом хришћанства кроз чији развој целибат добија запажено место изузетне врлине која се хвали, али која се не захтева од свих. Најзад, кроз раст утицаја монашког покрета у средњем веку, у коме целибат на почетку има чисто добровољни карактер, и критички став према црквеним приликама времена у којем је настао, долази до успостављања целибата као норме за свештенство: на Западу за све његове степене, а на Истоку само за епископе. Целибат је, дакле, у хришћанству сматран неопходним за обављање најодговорнијих и најузвишенијих служби, те се, закључујемо, није могао препустити избору појединца, већ су се појединци заинтересовани за те службе морали на њега обавезати. Но, никада целибат као масовнија пракса становништва не добија благонаклоност ни Цркве ни државе, као погубан по друштвене темеље.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Библија или Свето писмо Старога и Новога завјетга (превод Стари Завјет Ђура Даничић, Нови Завјет превео Вук Стефановић Караџић), Библијско друштво Србије, Београд 2011.

Medieval Sourcebook: Ninth Ecumenical Council: Lateran I 1123, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran1.asp>, приступљено 21. априла 2021.

81 Ц. К. Линч, 291–295.

- Medieval Sourcebook: Tenth Ecumenical Council: Lateran II 1139, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran2.asp>, приступљено 21. априла 2021.
- The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dionysius_of_Halicarnassus/9A*.html, приступљено 1. марта 2021.
- Никодим Милаш, *Правила (KANONEΣ) Православне Цркве са ѿумачењима, I ѿом* (фототипско издање), Истина, издавачка установа Епархије далматинске, Шибеник 2004.
- Драган Николић, Александар Ђорђевић, *Законски ѿексиѿови сѿарѿи и средњеѿ века*, Правни факултет у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2010.
- Plutarh, *Usporedni životopisi 1* (prijev. i bilj. Zdeslav Dukat), August Cesarec, Zagreb 1988.
- Херодот, *Херодоѿова исѿорија, књ. 1* (прев. Милан Арсенић), Матица српска, Нови Сад 1988.
- Marko Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Svijetlost, Sarajevo 1980.

ЛИТЕРАТУРА:

- Elizabet Abot, *Istorija celibata*, Geopoetika, Beograd 2007.
- Eva Anagnostou-Laoutides, Michael B. Charles, „Herodotus on Sacred Marriage and Sacred Prostitution at Babylon”, *Kernos – Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique* Vol. 31, 2018, 9–37.
- Максим Е. Агиоргусис, „Монаштво у Православној Цркви”, *Теолошки ѿѿлеги* 1/2003, 11–19.
- Sandra Bell, Elisa J. Sobo, „Celibacy in cross-cultural perspective: an overview”, Elisa J. Sobo, Sandra Bell (eds.), *Celibacy, culture and society: the anthropology of sexual abstinence*, University of Wisconsin Press, Madison 2001, 3–26.
- James A. Brundage, *Law, sex, and Christian society in medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1987.
- Пол Вен *et al.*, *Исѿорија ѿриваѿноѿ живоѿиа 1: ѿг Римскоѿ царсѿѿва до 1000. ѿѿдине*, Клио, Београд 2000.
- Will Deming, *Paul on marriage and celibacy: the hellenistic background of 1 Corinthians 7*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids – Cambridge 2004.
- Eliezer Diamond, „‘And Jacob Remained Alone’: The Jewish Struggle with Celibacy”, Carl Olson (ed.), *Celibacy and Religious Traditions*, Oxford University Press, Oxford – New York 2008, 41–64.
- Александар Ђаковац, „Татијан Асирац и ѿегово место у развоју хришѿанског богословља”, *Теолошки ѿѿлеги: веронаучни часѿѿис*, 3/2020, 605–636.
- Драгана Јаѿић, „Прилог проучавању развоја монаштва”, *Црквене сѿѿудије* 3/2006, 349–357.

- Andra Jugănaru, „Living like Angels in the Near East: Men, Women, and the ‘Family’ Double Monasteries in Late Antiquity”, *Annual of the Medieval Studies Department at CPU* Vol. 23, 2014, 3–25.
- Dale Launderville, *Celibacy in the ancient world: its ideal and practice in pre-hellenistic Israel, Mesopotamia, and Greece*, Liturgical Press, Collegeville 2010.
- Џозеф К. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Клио, Београд 1999.
- Сава Миловановић, „Брак и целибат у прва четири века”, *Бојословље: часопис Православној бојословској факултету Универзитета у Београду* 77 (2)/2018, 74–90.
- Мирослава Мирковић, *Историја Римске државе. Од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд 2018.
- Carl Olson, „Celibacy and the Human Body: An Introduction”, Carl Olson (ed.), *Celibacy and Religious Traditions*, Oxford University Press, Oxford – New York 2008, 3–20.
- Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Miba books, Београд 2017.
- Giulia Sissa, „The Family in Ancient Athens (Fifth-Fourth Century BC)”, Andre Burguiere et al. (eds.), *A History of the Family, Volume I: Distant Worlds, Ancient Worlds (History of the Family Vol. 1)*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1996, 194–227.
- Stanislav Slatinek, „Psihična zrelost za življenje v celibatu”, *Bogoslovni vestnik* 59/1999, 189–206.
- Емилија Д. Станковић, Срђан С. Владетић, „Августова реформа брака и породице”, *Српска ђолиничка мисао* 4/2018, 353–369.
- Danijela Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu: studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, Службени гласник, Београд 2012.
- Џејмс Џ. Фрејзер, *Златна прања: истраживање мајије и религије*, Алфа / Драганић, Земун 1992.
- Валентина Цветковић Ђорђевић, „Развод брака према римском и Јустинијановом праву”, *Црквене студије* 16/2019, 433–446.
- Е. О. Џејмс, *Упоредна религија. Увод и историјско истраживање религије*, Матица српска, Нови Сад 1990.

РЕЧНИЦИ И ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ:

- Енциклопедија Британика. Ф-Ш*, Политика / Народна књига, Београд 2005.
- Enciklopedija živih religija*, Nolit, Београд 1992.
- Иван Цвитковић, *Речник религијских појмова*, Прометеј, Нови Сад 2009.

Strahinja KOSTADINović*

Stefan MILIĆ**

CELIBACY IN THE ANTIQUITY AND MIDDLE AGES – FROM RELIGIOUS PRACTICE TO RELIGIOUS RULE

Summary

Using a multidisciplinary approach, the paper provides a brief overview of the development of celibacy in the Antiquity and Middle Ages, shifting from a practice based on an individual's personal decision to approach what they consider sacred, to a practice legally regulated in religious or social communities. In some cases of this regulation, celibacy becomes an obligation for members of those communities who want to occupy certain positions within it, while in others it is prohibited as a practice that destroys society. Greater attention was paid to celibacy in the Middle Ages, since in this period celibacy experienced its greatest affirmation in Christianity, passing within it the path from a practice that was desirable, but voluntary, to the norm for clergy.

Key words: *Celibacy. – Religious practice. – Religious regulation. – Clergy.*

Рад приспео / Paper received: 25.4.2020.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 15.7.2020.

* The author is a second-year graduate student of history at the University of Niš Faculty of Philosophy, *strah0kost@gmail.com*

** The author is a second-year graduate student of law at the University of Niš Faculty of Law, *milic.stefan069@gmail.com*

This is a modified version of the paper that was presented at the Second international student conference on legal history „Iustoria 2021: Law and Religion” on the 25th of March, 2021.